

PRIMERES DOCUMENTACIONS D'UNITATS FRÀSIQUES A L'ESPILL

MARIA CONCA / JOSEP GUIA

(Universitat de València)

1 INTRODUCCIÓ

Un tema d'interès general per a la lexicografia ha estat l'estudi de les primeres documentacions d'unitats lèxiques, ja que aquesta informació és molt valuosa per a establir-ne l'etimologia i la diacronia. En canvi, pel que fa a la fraseografia, la recerca de primeres documentacions d'unitats fràsiques (UF) ha estat poc tractada, en general, per bé que en l'actualitat hom observa una major sensibilitat en aquesta qüestió.

En l'àmbit català, ens hem ocupat d'anar omplint aquest buit en les nostres respectives tesis doctorals: *Teoria i història dels proverbis catalans. Aplicació a un corpus paremiològic del segle XVI* (1994) i *Principis teòrics i metodològics per a l'estudi de les unitats fràsiques en textos versificats. Anàlisi fraseològica de l'Espill* (2008).

En aquest treball, abordem, a partir de la base de dades del fràsic de l'*Espill* (Guia 2008), la presentació i l'anàlisi de les UF que hi apareixen usades per primera vegada, bé respecte d'altres textos catalans bé respecte de textos d'altres llengües vulgars europees.

2 CONCEPTES FRASEOLÒGICS

Per a una millor exposició i comprensió del treball, convé definir d'antuvi els conceptes fraseològics bàsics que fem servir en la nostra anàlisi, per bé que alguns ja formen part del patrimoni general de la lingüística.

Una *unitat fràsica* (UF) és una combinació estable de dos o més mots que presenta les característiques de repetició i fixació, a més d'altres possibles i freqüents com idiomàticitat, anomalia, institucionalització... Designarem amb el terme *fràsic* el conjunt d'unitats fràsiques d'un àmbit determinat; així, podem parlar del fràsic de la llengua catalana, del fràsic de l'*Espill*, del fràsic d'Enric Valor, del fràsic del joc de pilota, del fràsic de l'ofici de fuster, etc. Per *unitat estilística* (UE) entenem una construcció lingüística que, configurada formalment com a unitat fràsica, presenta alguna de les

característiques d'aquestes, sense formar part d'antuvi del sistema de la llengua ni de la institucionalització dels parlants. Anomenarem *fràsic estilístic* el conjunt d'unitats estilístiques d'un àmbit determinat (una obra, un autor, una escola...). Finalment, reservem el terme *fraseologia* per a la disciplina lingüística que s'ocupa de l'estudi del fràsic.

Per a la classificació de les unitats lingüístiques estudiades per la fraseologia, seguim la proposta de Gloria Corpas (1997: 53-213), ampliada per nosaltres (Conca / Guia 2011). Així, les unitats fràsiques poden ser *no enunciats* (*col·locacions* i *locucions*) i *enunciats* (*fórmules* i *parèmies*), mentre que les unitats estilístiques les dividim en *locucionals* (configurades com a sintagmes) i *parèmiques* (configurades com a enunciats).

Entenem per *col·locació* una unitat fràsica formada per dues unitats lèxiques, que apareix repetida en el discurs amb una freqüència superior a la de les construccions lliures i que té un significat composicional, de forma que una de les dues unitats lèxiques (anomenada *base*) és més estable que l'altra (anomenada *col·locatiu*) i en delimita el significat. Una *locució* és una unitat fràsica d'estructura sintagmàtica, amb significat no composicional, reductible generalment a un mot o a la seva extensió i que funciona com un constituent de l'oració. Designarem per *fórmula* una unitat fràsica que constitueix un enunciat sense autonomia textual, amb una funció subalterna i cohesiva del discurs, que apareix generalment en contextos ritualitzats; les fórmules poden ser *d'inserció fràsica*, *expressives*, *assertives*, *directives*, *de salutació*, *comissives*... Finalment, una *parèmia* és una unitat fràsica que constitueix un enunciat dotat d'autonomia textual, de significat referencial i d'intertextualització en el discurs.

Cal advertir que l'estudi diacrònic que proposem té ple sentit per a les unitats fràsiques però no tant per a les estilístiques (creacions d'autor, generalment), tret que aquestes es consolidin com a expressions del sistema de la llengua (si són locucionals) o s'institucionalitzin entre els parlants (si són parèmiques).

3 ASPECTES DE LA RECERCA

Indagar com s'ha format una UF i quan ha començat a ésser usada, la seva evolució diacrònica, les codificacions equivalents en altres llengües i la seva caiguda en desús, si és el cas, són unes tasques necessàries per assolir un coneixement més complet de l'evolució de la llengua i, també, de la cultura en què aquesta s'inscriu, especialment pel que fa a les UF dotades de significat.

En aquesta recerca, cal tenir en compte el fet que, sovint, les unitats fràsiques no neixen tot d'una, sinó que la seva formació és el resultat de processos de lexicalització, gramaticalització i metaforització, tret d'alguns casos (fets històrics, costums d'una època determinada, etc.) on encara podem

saber la motivació que va donar lloc a la seva creació. Tot i això, els processos susdits dificulten la possibilitat d'assignació d'una data de naixement precisa, com sol ocórrer en la formació de moltes parèmies medievals, fruit d'una evolució que pot arrencar amb l'expressió d'un concepte en un text lliure, passar per la posterior codificació com a sentència sàvia o apotegma, formulada en termes abstractes, i arribar a convertir-se en un proverbi vulgar, desproveït de qualsevol referència d'autor i amb contingut metafòric a partir de la menció d'elements de la vida quotidiana.

La perspectiva contrastiva que li escau a aquesta recerca no es pot restringir a la llengua catalana sinó que, altrament, cal que abasti un plantejament multilingüe, tant pel que fa a les fonts com en relació a les altres llengües europees, on poden aparèixer codificacions equivalents, sense perjudici de la presència de variants.

4 LES UF DE L'ESPILL

La base de dades del corpus fràsic de l'*Espill* (Guia 2008) és formada per 332 col·locacions, 418 locucions, 41 fórmules, 94 parèmies, 180 unitats estilístiques locucionals i 23 unitats estilístiques parèmiques. Entre les unitats fràsiques, deixant de banda les estilístiques, n'hi ha 102 que podem considerar, provisionalment, de primera documentació catalana: 16 col·locacions, 58 locucions (8 nominals, 2 adjectivals, 36 verbals, 10 adverbials, 1 quantificacional, 1 prepositiva), 5 fórmules (4 de joc, 1 assertiva) i 23 parèmies (23 proverbis, 1 màxima jurídica). En concret, són les següents, presentades segons l'ordre d'aparició a l'*Espill*:

Forma canònica	Localitzador en la base de dades	Nombre de recurrències	Tipus
Al cul del sac, s'hi troben les engrunes	FE0022	1	Proverbi
Donar del peu	FE0025	2	Loc. verbal
A fil per pua	FE0087	1	Loc. adverbial
Donar-se brasa	FE0110	1	Loc. verbal
Al fals	FE0111	1	Loc. adverbial
Tenir bona mà	FE0128	1	Loc. verbal
De sucre	FE0131	1	Loc. adjectival
Home de paper	FE0134	1	Col·locació
Amagar les mans	FE0142	1	Loc. verbal
A cada porc li arriba son Sant Martí	FE0211	1	Proverbi
Anar en part	FE0218	1	Col·locació
Mai per jamás	FE0233	2	Loc. adverbial
Mig cofre	FE0242	2	Col·locació
Eixir de la roca	FE0250	1	Loc. verbal
Fer la salva	FE0257	1	Col·locació
Porca crespina	FE0263	1	Col·locació

A missa solta	FE0272	1	Loc. adverbial
Drap de boca	FE0275	1	Col·locació
Fer bótes	FE0288	1	Loc. verbal
Pujar la quinta	FE0291	1	Loc. verbal
Pixar-se a les sabates	FE0305	1	Loc. verbal
Qui menja <i>bonico</i> , caga <i>poquico</i>	FE0315	1	Proverbi
Córrer toros	FE0322	1	Col·locació
Filar amb fus d'argent	FE0323	1	Loc. verbal
Tot de	FE0325	1	Loc. quantific.
Voleu palleta?	FE0326	1	Fórmula de joc
Dau-me mà dreta!	FE0327	1	Fórmula de joc
Qui té l'anell?	FE0328	1	Fórmula de joc
Do-us est ramell!	FE0329	1	Fórmula de joc
Qui menys en sap, més hi diu	FE0332	1	Proverbi
Al badoc, mudeu-li el joc	FE0339	1	Proverbi
Jugar en buit	FE0342	1	Col·locació
Joc d'escampella	FE0343	1	Col·locació
Joc de la joca	FE0344	1	Col·locació
Amb mala fressa	FE0375	1	Loc. adverbial
Qui espines sembla, descalç no vaja	FE0381	1	Proverbi
L'home propon e Déu dispon	FE0396	1	Proverbi
Roba jusana	FE0414	1	Col·locació
Molt parlar i poc obrar	FE0448	1	Proverbi
El natural és immortal	FE0468	2	Proverbi
Costar pel pebre	FE0489	1	Loc. verbal
La primera gallina que escataina és la que ha fet l'ou	FE0505	1	Proverbi
Amor de gata, que sos fills mata	FE0507	1	Proverbi
Venir en cru	FE0516	1	Loc. verbal
Venir a llum	FE0528	1	Col·locació
Parar travetes	FE0541	1	Col·locació
Qui no prem la taronja, no en treu suc	FE0550	1	Proverbi
Córrer la Seca, la Meca i la Vall d'Andorra	FE0565	1	Loc. verbal
Pertot arreu	FE0568	1	Loc. adverbial
Eixorca com una mula	FE0575	1	Loc. adjectival
Al temps	FE0578	1	Loc. adverbial
El marit, servir-lo com a senyor i guardar-te'n com de traïdor	FE0584	1	Proverbi
Pagar i plorar	FE0587	1	Loc. verbal
Donar de cua	FE0603	1	Loc. verbal
Metre's al brell	FE0604	1	Loc. verbal
Voler i dordre	FE0606	1	Loc. verbal
L'infant escalfat no toca el foc	FE0613	1	Proverbi
Casaments entre parents no fan prova	FE0623	1	Proverbi
Divendres, faves tendres	FE0656	1	Proverbi
A tassalls	FE0658	1	Loc. adverbial

Fer d'un sou ducat (o flori)	FE0660	1	Loc. verbal
A sobre pinta	FE0662	1	Loc. adverbial
Vendre un sou per tres malles	FE0667	1	Loc. verbal
Balança de carnisser	FE0679	1	Loc. nominal
Ull de poll	FE0680	1	Loc. nominal
Rossi sard	FE0681	1	Loc. nominal
Vidre volador	FE0685	1	Loc. nominal
Bombolla de sabó	FE0686	1	Loc. nominal
Ram de taverna	FE0687	1	Loc. nominal
Metre sal al foc	FE0691	1	Loc. verbal
Metre foc en bombardarda	FE0692	1	Loc. verbal
Beure en flascó	FE0699	1	Loc. verbal
Escriure en l'aigua	FE0709	1	Loc. verbal
Embotir (algú) com al porcell	FE0723	1	Loc. verbal
Flori vell	FE0731	1	Loc. nominal
Menjar-se (algú) viu	FE0733	1	Loc. verbal
Costi el que costi	FE0737	1	Fórmula assertiva
Esperar que el riu pugi amunt	FE0757	1	Loc. verbal
Mal d'Herós	FE0768	1	Col·locació
Fer curt el pas	FE0777	1	Loc. verbal
Donar a dida	FE0781	1	Loc. verbal
Dormir com un mort	FE0785	1	Loc. verbal
Tòrcer el solc	FE0787	1	Loc. verbal
Matar com a conills	FE0789	1	Loc. verbal
Com llagosta	FE0791	1	Loc. adverbial
Les afaitades són, de dia, dones; i de nit, mones	FE0818	1	Proverbi
Del bon baró pren bon consell	FE0821	1	Proverbi
Deixar en terra	FE0830	1	Loc. verbal
Ans trencar que tòrcer	FE0834	1	Proverbi
Els parents (de primer grau) no poden ser testimonis	FE0905	1	Màxima jurídica
Guardar truges (o porcs)	FE0932	1	Loc. verbal
Mai no hi manca enterrador ni hereu	FE0947	1	Proverbi
Llaurar dret	FE0949	2	Loc. verbal
Girar el govern	FE0963	1	Loc. verbal
Forment candel	FE0982	1	Col·locació
A pic de	FE1032	1	Loc. prepositiva
Moure causa	FE1053	1	Col·locació
Tenir martellada	FE1058	1	Loc. verbal
Bullir l'olla	FE1060	1	Loc. verbal
Butlles falses	FE1064	1	Loc. nominal
Entre els cecs, el tort és el rei	FE1072	1	Proverbi
No és tan brau el lleó com el pinten	FE1095	1	Proverbi

5 ALGUNS EXEMPLES

A continuació, analitzarem amb més detall alguns exemples d'UF de diferents tipus, entre els quals se'n troben algunes de primera documentació en l'àmbit europeu. Introduïm cada exemple amb la UF en la forma canònica, tant si aquesta ja ha estat decidida pels lexicògrafs com si som nosaltres els qui en proposem la codificació. En tots els casos, abordem la qüestió del significat estàndard, reproduïm el passatge de l'*Espill* que conté la UF i la documentem en altres textos, si n'hi ha, en català i en altres llengües.

5.1 Al cul del sac, s'hi troben les engrunes

Sebastià Farnés és qui va identificar aquest proverbi a l'*Espill* i va donar-ne com a definició que 'adverteix als que dissipen les coses de què han de respondre' (PCC: C 3930). L'Alcover-Moll, que no cita l'*Espill*, el defineix així: 'vol dir que a la fi es comproven les errors comeses' (DCVB: *sac*), mentre que Labèrnia donava com a primer significat el que recolliria posteriorment Farnés i, com a segon 'denota que a l'últim se descobrirà el que estava oblidat i ocult' (DLC: *cul*). El proverbi apareix inserit a l'*Espill* de forma desautomatitzada, amb la segona clàusula avantposada i substituïda per una altra («ja és ma despesa»), adequada a l'emissor, que és el narrador-protagonista de l'obra:

«Mon mig perdut
enteniment,
fet ignocent,
ja oblidant,
no prou bastant
a tal empresa.
**Ja és ma despesa
al sòl del sac,**
lo sirgant flac
del meu cervell
fa son capell
minve, sotil,
romp-li's lo fil
e pert lo sest» (vs. 124-137)

Després de l'*Espill*, la primera documentació coneguda posterior és la que figura al *Diccionari Torra* (1640): «Mala és la regla al sòl del sac / *Sera in fundum parsimonia*»

5.2 Donar del peu

D'aquesta locució verbal, definida com 'renunciar (a alguna cosa), menysprear (alguna cosa)' (DCVB: *peu*), no es coneix cap altra documentació catalana, tret de les dues recurrències que figuren a l'*Espill*:

«Jo, com absent
del món vivint,
aquell jaquint
aconortat,
d'ell apartat
dant-hi del peu,
vell jubileu
mort civilment» (vs. 161-68)
«Amb gran menyspreu
donà-hi del peu;
vestir no ho vol» (vs. 2077-2079)

Tanmateix, en castellà apareix documentada a *El Quijote*: «Ya esa historia anda por acá de mano en mano, pero no pasa en ninguna, porque todos la dan del pie» (II, cap. 70).

5.3 A fil per pua

Aquesta locució adverbial és recollida per l'Alcover-Moll, a partir de l'*Espill*, sense la preposició inicial: *fil per pua*, 'a poc a poc, amb molta mesura' (DCVB: *pua*), alhora que, en altres entrades, on ja no es cita l'*Espill*, s'hi diu: *Fil per randa* = *Fil per agulla*, 'amb tots els detalls, sense deixar res' (DCVB: *randa*); *Fil per agulla*, 'amb tota minuciositat' (DCVB: *agulla*). El fragment de l'*Espill* que la conté és el següent:

«Hauré ordir,
puix me n'empatx,
aquest meu scaig
de parlament,
curt, flac, fallent,
a fil per pua» (vs. 672-77)

DeCat, *fil*, diu que l'*Espill* canvia *randa* per *pua*, però els testimonis amb *randa* són posteriors. Farnés anota el vers de l'*Espill* «A fil per pua» (PCC: F 863b) i el remet a *fil per randa* (PCC: F 871), on diu que aquesta tal vegada és una forma semblant a la frase continguda a l'*Espill*. Sembla evident que és així, però nosaltres hem considerat com a forma canònica genuïna la que

conserva la preposició inicial, que cauria amb el pas del temps. La variant *fil per randa* apareix tres vegades a *Lo somni de Joan Joan* (1496):

«Tot, **fil per randa**,
vos ho diran, sens donar tanda
per a respondre» (vs. 199-201)
«**Fil per randa**,
que dels desigs faça comanda,
o cessió,
als que hi daran millor raó» (vs. 2988-2991)
«Dic-ho per ço, puix és mia la tanda,
que em par de món voler parar les taules,
si los bocins voleu dar **fil per randa**» (vs. 2142-2144)

5.4 A cada porc li arriba son Sant Martí

Segons l'Alcover-Moll, que no cita l'*Espill*, aquest proverbi 'significa que a tothom li arriba la tongada de desgràcies o el moment d'haver de compensar amb dissorts les temporades que han tingut de felicitat' (DCVB: *porc*). Apareix inserit al passatge següent:

«Ab semblant joc
tots s'espantaven,
fugir cuitaven;
gens no es torbava,
ans acabava
sos maleficus.
**Porc ple de vicis,
un mal matí
son Sanct Martí
ella trobà:
la pell lexà
per fer-ne bots**» (vs. 1788-1799)

I no el tornem a trobar documentat fins al segle XVIII, en la compilació de Lluís Galiana: *A cada porc ve el seu S. Martí*. En espanyol, figura en compendis del XV i el XVI: *Para cada puerco ay su San Martín* (*Seniloquium; Refranes que dizen las Viejas tras el huego*); en portuguès, a la comèdia *Eufrosina* (segle XVI): *Para cada porco ha seu Sam Martinho* (PCC: P 2848); i en francès, al *Dictionnaire des proverbes français* (1748): *A chaque porch vient le Saint Martin*.

5.5 Eixir de la roca

D'aquesta locució verbal, definida com 'ésser de baixa extracció' (Miquel i Planas), no en coneixem cap més testimoni que el de l'*Espill*, en el fragment on les parentes de la futura muller del narrador volen unes bodes pomposes, en contra del que pretén el nuvi, perquè la promesa —diuen mitjançant una interrogació retòrica— no és de baixa condició:

«Ix de la roca,
que ab tan poca
honor se facen?» (vs. 2221-2223)

A Beneixama (L'Alcoià), hem recollit oralment, amb el mateix significat: «Que et penses que són uns abaixats de les penyes?»

5.6 A missa solta

Aquesta locució adverbial, que significa 'quan la missa era acabada' (DCVB: *solt*), apareix en els versos:

«Si cavalcava
fent qualque volta,
a missa solta
jo me'n tornava
e m'acostava
al mal dinar» (vs. 2424-2429)

El *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA) anota un testimoni posterior:

«Y que·ls fessen tres tochs bisbals solempnes. Lo hu lo disabte en loch de la vigília, l'altre de matí a l'entrar de la professó, e lo tercer en loch de missa solta a l'exir de la professó» (*Libre de Antiquitats*, any 1527).

5.7 Drap de boca

De la col·locació *drap de boca*, 'tovalló' (DCVB: *drap*), que apareix en el fragment:

«Senyalat plat,
certa scudella,
tenia ella,
taça apartada,
sal no tocada,
son **drap de boca**» (vs. 2478-2483)

no en tenim cal altra documentació. El CICA només anota la de l'*Espill*.

5.8 Fer bótes

D'aquesta locució verbal, que significa 'estar a punt de plorar', l'Alcover-Moll anota la variant *fer el bot*, 'inflar els llavis i fer els gests precursors del plor' (DCVB: *bot*), sense citar l'*Espill*. El passatge que la conté és aquest:

«Si no es llevaven
per ella totes,
s'hi feia bótes» (vs. 2562-2564)

i no en coneixem cap testimoni anterior. Posteriorment, la locució és recollida al *Refraner valencià* (1928) d'Estanislau Alberola: *fer bótes algú* (voler plorar), *fer bótes... ans de plorar*.

5.9 Pujar la quinta

És una locució verbal que Miquel i Planas explica així: «Pujar un interval de cinc notes musicals, volent això dir aixecar la veu a to de disputa» i que l'Alcover-Moll defineix com 'alçar la veu, cridar fort i amb irritació' (DCVB: *quinta*), a partir de la citació de l'*Espill*:

«Cridant braveja,
puja la quinta» (vs. 2599-600)

No en coneixem cap més documentació.

5.10 Pixar-se a les sabates

Aquesta locució verbal és definida per Chabàs així: «Tener ya la incontinencia de orina propia de muchos viejos; pues, derivándose el meado por las ropas interiores, se corre hasta los zapatos», per bé que fóra més precís dir-ne: 'ser un vell senil, que ha perdut la força de pixar amb pressió'. A l'*Espill*, figura al bell mig d'una sèrie de desqualificacions del mateix estil, que rep el protagonista de boca de la seva primera muller:

«Del temps de txapes
sou e d'antany,
no sou d'enguany,
ja no us usau;
vós ja us pixau
en la sabata;
la nostra gata
vos ne portau;

molt cavalcau
 tort en la sella;
 fa-ho la scarsella
 o curt gambal?» (vs. 2736-2747)

No la retrobem fins a l'anotació de Farnés: *pixar-se a les sabates* (PCC: S 21), que la pren de la *Zoologia popular catalana* de Cels Gomis, sense citar l'*Espill*.

5.11 Qui menys en sap, més hi diu

L'Alcover-Moll recull la codificació *Qui manco en sap, més hi diu*, 'significa que els ignorants solen ésser els qui parlen més d'allò que no saben' (DCVB: *saber*), sense citar l'*Espill*, on se n'insereix una variant:

«Tots altercaven
 e disputaven,
qui menys sabia
més hi mentia,
 e tots parlaven,
 no s'escoltaven» (vs. 2873-2876)

La següent vegada que el trobem és en un compendi del segle XX, anotat per Farnés: *Qui manco en sap, més hi diu* (PCC: S 87).

5.12 Al badoc, mudeu-li el joc

D'aquest proverbi, Sebastià Farnés afirma que 'es diu indicant que al ruc, en mudar-li la conversa, evidencia la seva estultícia' (PCC: B 41), a partir de la inserció a l'*Espill*:

«Joc de naips
 de nit jugàvem;
 abdós rumflàvem,
 ella partia,
 sovint prenia
 les copes totes;
 trinca de sotes
 si ans jugava,
 copes llançava;
 puys no em valia,
 bastons servia;
com al badoc,
mudava joc,
 lo del noguer,

dant-li lloguer
perquè do el fruit,
jugava en buit» (vs. 3010-3026)

La locució de la segona clàusula es troba dues vegades al *Tirant*: «Li muda tot lo joc» (cap. 218), «Ara em voleu mudar lo joc» (cap. 228) i, ja entrats al segle XVI, a *La Vesita*, de Joan Fernàndez d'Herèdia:

«Burlau? Gran plaer y preñch.
Segons **me mudau lo joch**,
a Gilot semblau un poch,
encara que no us entench»

Hernán Núñez, a *Refranes o proverbios en romance* (1555), recull el proverbi, indicant que és català:

«Al badoc, mudau li'l joc. El Catalán. Al bobo, múdale el juego.
Porque acontesce lo ganado a un juego, mudándole, perderlo a otro»

per bé que, posteriorment, Gonzalo Correas el prendrà d'Hernán Núñez, el traduirà al castellà (*Al bobo necio, múdale el juego*) i l'incorporarà, sense problema, al seu *Vocabulario de refranes y frases proverbiales* (1627).

5.13 Amb mala fressa

La identificació d'aquesta locució adverbial, de la qual no tenim més notícia que la de l'*Espill*:

«Calat lo vel,
ella es confessa
ab mala fressa,
pres falsament
lo sacrament
sant de l'altar» (vs. 3542-3547)

és problemàtica, ja que el significat pot variar segons que el vers que la conté es vinculi a l'anterior o al posterior. L'Alcover-Moll el vincula al vers posterior i diu: «No es veu clar, en aquest text, el significat del mot fressa» (DCVB: *fressa*), i Joan Coromines, fent la mateixa vinculació, la defineix com 'amb perversa llestesa' (DeCat: *fressa*). Nosaltres, seguint Miquel i Planas, l'hem considerada lligada al vers anterior i l'hem definida com 'quetjant, amb soroll de mitges paraules'.

5.14 Qui espines sembra, descalç no vaja

Sebastià Farnés va anotar aquest proverbi (PCC: E 580), sense cap més informació, prenent-lo de l'*Espill*:

«Sols li ocorre
dir a la fembra:
**'Qui espines sembra,
descalç no vaja;**
qui molt s'ensaja
a l'aigua anar,
ell ha lexar
lo coll o l'ansa;
tota esperança
tinc ja perduda
si no ens ajuda
Déu poderós'» (vs. 3650-3661)

Com a definició, proposem la següent: 'Indica que, qui fa alguna malifeta, ha d'anar amb molt de compte per no patir-ne, ell mateix, les conseqüències'. No coneixem cap altra documentació catalana i, segons recull Faraudo al seu *Vocabulari*, la locució *anar descalç per espines* es troba al *Llibre dels cavalls*, de Manuel Díeç. En altres llengües, hem trobat les codificacions següents:

Chi semena spine, non vadi discalzo (*Le dieci tavole dei proverbi*, 1535)

Quien siembra abrojos, no ande discalzo (Núñez, *Refranes o proverbios en romance*, 1550)

Qui sème des épines naille déchaux (*Trésor des sentences*, 1568)

He that goes barefoot must not plant thorns (F. Bacon, *Promus*, 1595)

5.15 L'home proposa i Déu disposa

Aquest proverbi, que podem definir així: 'indica que els projectes que hom fa no sempre es realitzen', apareix a l'*Espill*:

«L'home divisa,
en si propon,
e Déu dispon
e proveix
a qui el servix
al profit seu» (vs. 3904-3909)

i no el retrobem fins al XVIII, al refranyer de Carles Ros: *L'home compon i Déu dispon*. G. Paczolay (1997: núm. 60) n'aporta els orígens: hebraic (*Proverbis*: 16.9), grec (Píndar, Homer) i llatí (Publilius Syrus) i el documenta en 35 llengües vives europees. Entre aquestes, les primeres documentacions que hem trobat són:

L'homme propose et Dieu dispose (Hassell 1982: H41, ca. 1315)
Man proposes and God disposes (Whiting 1968: M162, ca. 1378)

5.16 Roba jussana

Aquesta col·locació és l'equivalent a l'actual *roba interior*, que l'Alcover-Moll defineix com 'les peces de vestit que es porten més prop del cos i cobertes per altres peces' (DCVB: *roba*), sense citar *l'Espill*:

«Que desús vist
cot e mantell
de gros burell;
roba jusana
de fina grana» (vs. 4070-4074)

No l'hem trobada enlloc més i el CICA només reporta la recurrència de *l'Espill*.

5.17 L'infant escalfat no toca el foc

Aquest proverbi, que 'ensenyà que els experimentats no es deixen enganyar fàcilment', té la seva única documentació catalana a *l'Espill*:

«Saps que lo gat
poc scaldat
tem l'aigua tébea;
queda e rébea
tem gat mullat:
En lo filat,
llaços e brell,
en lo costell
llexades plomes,
pardals, colomes,
no hi tornen més:
pardal mai pres
fon ni trobat
ja descoat
davall la llosa.

L'infant no gosa
tocar lo foc,
si qualche poc
l'ha ja scalfat» (vs. 6585-6603)

En anglès, ja apareix documentat al segle XIV, en els *Proverbs of Hending* (ca. 1300): *Brend child fur dredeth* i en una obra de Chaucer: *The burnt child dreads the fire* (ODEP: *burn*).

5.18 Balança de carnisser

Aquesta locució nominal, que prové d'un àmbit concret d'activitat i ha passat al general, aplicant-se a cosa o persona poc fiable, té com a única documentació coneguda la de l'*Espill*:

«Més són balança
de carnisser,
e de barquer
retorçut rem;
són munts de fem:
si gens se muden,
olen e puden» (vs. 7762-7768)

5.19 Metre sal al foc

5.20 Metre foc en bombardarda

Aquestes locucions verbals sinònimes, que podem definir com 'agreujar la situació', apareixen seriadades en l'*Espill*:

«Doncs qui els comana
qualsevol fet
tenir secret
(...)
s'aigua stojar
vol en cistella;
en bossa vella
sens tancadós
ab boques dos,
met son cabal;
en lo foc, sal;
foc en bombardarda» (vs. 7828-7845)

No les tornem a veure fins al segle XX, en sengles compendis: *No tires al foc sal, que eixiràs mal* (Alberola, *Refraner valencià*; PCC: F 1235) i *Ha-ver-hi foc a la bombardarda* (Batlle, *Proverbis i dites populars*; PCC: F 1219).G.

Paczolay (1997: núm. 68) el documenta en Horaci i en 38 llengües vives europees., amb una primerenca variant anglesa en Chaucer (ca. 1386): *As men in fyr wol casten oille or gresse* (ODEP: *fire*).

5.21 Com llagosta

Aquesta locució adverbial, que significa ‘en gran quantitat i fent damnatge’ (DCVB: *llagosta*), apareix a l’*Espill*:

«E féu entrar
dins Famagosta,
més que llagosta,
gent genovesa» (vs. 9486-9489)

i no la tornem a trobar, segons el que coneixem, fins a *L’Atlàntida* de Verdaguier: «**Com llagosta** cauen d’Alcídes al damunt».

5.22 Ans trencar que tòrcer

Aquest proverbi, que ‘indica fermesa de caràcter o tossuderia’ i que es troba inserit a l’*Espill*:

«Tal virtut ha
e qualitat:
ab l’hom pla nat,
ella ab sa punta
mai se conjunta;
qual vol, tal és,
ni menys ni més,
pus no es torçria
ni es dreçaria
ans se trencara» (vs. 10322-10331)

no el tornem a documentar fins al *Refraner valencià* d’Estanislau Alberola: *Eixe primer es trenca que s’endoblega* (PCC: T 1227). En espanyol, l’any 2007 l’hem sentit en boca d’una ministra malaguenya: «Antes partía que doblá».

5.23 No és tan brau el lleó com el pinten

Aquest proverbi és definit per Alcover-Moll així: ‘es diu referint-se a qualcú considerat com a molt dolent o terrible’ (DCVB: *lleó*), però potser fóra més correcte dir-ne que ‘indica que algú té una fama exagerada’. Com a primera documentació tenim la de l’*Espill*:

«No hagen por
—les asseure—,
si bé em murmure,
que jo els fes frau,
car **no és tan brau**,
fer ni felló,
cert, lo lleó,
com pintat par» (vs. 16024-16031)

en concordança amb el fet que l'adjectiu *brau* aplicat al substantiu *lleó* apareix documentat en diversos textos de l'època: «Dos lleons molt braus e forts» (*Curial e Güelfa*), «Com se'n va brava esta lleona» (*Col·loqui de dames*), «E vist que d'ells lo brau lleó / és gatolí» (*Lo somni de Joan Joan*). G. Paczolay (1997: núm. 92) el documenta en 35 llengües vives europees, sempre en recurrències posteriors a la de l'*Espill*:

Il n'est si diable qu'il est noir (Hassell 1982: D61; 1485-1490)
No es tan bravo el león como le pintan (*Refranes famosísimos y provechosos glosados*; 1509)
Il diavolo non è brutto quanto si dipinge (Arthaber 1989: núm. 380; 1541)
The Devil is not so black as he is painted (Whiting 1968: D189, 1534)

6 CLOENDA

A partir del que hem vist, podem afirmar que l'*Espill* és una obra de gran riquesa fraseològica i estilística, amb un corpus de 885 UF diferents, 102 de les quals en primera documentació catalana i alguna en primera documentació europea, segons les dades de què disposem. Cal subratllar també el fet que, gràcies a la inserció a l'*Espill*, ha estat possible la identificació d'algunes UF no conegudes abans.

La fraseologia és una disciplina lingüística emergent que, entre d'altres objectius, aborda l'estudi de la formació i evolució de les UF. Precisament, les perspectives diacrònica i, alhora, contrastiva de la fraseologia resulten molt útils per al coneixement de fonts i de dependències, i per a l'anàlisi de la transmissió de textos sapiencials.

La tasca primera en aquest tipus d'estudi és la identificació d'UF i d'UE en context (més que no pas en compendis) i la creació dels corresponents corpora fràsics, els quals poden aportar uns coneixements molt valuosos per a la història de la llengua i per a la caracterització dels estils literaris. I aquesta és l'aplicació que fem a l'*Espill*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. M. / MOLL, F. DE B. (1926-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*, 10 vols. Palma, Moll.
- ARTHABER, A. (1989): *Dizionario comparator di proverbi e modi proverbiali in sette lingue*. Milano, Hoepli.
- CHABÀS, R. (ed.) (1905): *Spill o Libre de les Dones per mestre Jacme Roig*. Barcelona, L'Avenç.
- CONCA, M. (1994): *Teoria i història dels proverbis catalans. Aplicació a l'estudi d'un corpus paremiològic del segle XVI*, 2 vols., tesi doctoral en microfitxa. València, Universitat de València.
- CONCA M. / GUIA J. (2011): «La base de données phraséologique du *Espill*, modèle pour la formation d'un corpus phrasique à partir d'un corpus textuel». ORTOLA, M. S. (ed.): *Corpus anciens et bases de données. Aliento*, vol. 2. Nancy, Presses Universitaires de Nancy, p. 193-211.
- CONCA M. / GUIA J. (2012): «Propuestas teóricas y metodológicas para el estudio de las unidades frásicas en contexto». PÀMIES, A. / PAZOS, J. M. / LUQUE, L. (ed.): *Phraseology and Discourse: Cross Linguistic and Corpus-based Approaches*. Baltmannsweiler, Schneider Verlag Hohengehren, p. 31-41.
- COROMINES, J. (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DeCat)*, 9 vols. Barcelona, Curial.
- CORPAS, G. (1997): *Manual de fraseología española*. Madrid, Gredos.
- FARNÉS, S. (1992-1999): *Paremiologia catalana comparada (PCC)*, 8 vols. VIDAL ALCOVER, J. / SUNYER, J. / SAVALL, J. L. (ed.). Barcelona, Columna.
- GUIA, J. (2008): *Principis teòrics i metodològics per a l'estudi de les unitats fràsiques en textos versificats. Anàlisi fraseològica de l'Espill*, tesi doctoral en CD. València, Universitat de València.
- HASSELL, J. W. (1982): *Middle French Proverbs, Sentences, and Proverbial Phrases*. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- HERRERO, L. J. (1982): *Diccionario de expresiones y frases latinas*. Madrid, Gredos.
- LABÈRNIA, P. (1839-1840): *Diccionari de la llengua catalana, ab la correspondència castellana y llatina (DLC)*, 2 vols. Barcelona, Hereus de la v. Pla.
- MIQUEL I PLANAS, R. (ed.) (1929-1950): *Spill o llibre de consells de Jaume Roig, poema satíric del segle XV*, 2 vols. Barcelona, Biblioteca Catalana.
- MORAWSKI, J. (1925): *Proverbes français antérieurs au XVe siècle*. Paris, Champion.
- O'KANE, E. S. (1959): *Refranes y frases proverbiales españolas de la Edad Media*. Madrid, Anejos del BRAE.
- PACZOLAY, G. (1997): *European Proverbs in 55 Languages*. Hungary, Veszprém.
- WHITING, B. J. (1968): *Proverbs, Sentences, and Proverbial Phrases from English Writings Mainly before 1500*. Harvard, Belknap Press.
- WILSON, F. P. (1970): *The Oxford Dictionary of English Proverbs (ODEP)*. Oxford, Oxford University Press.